

ЗНАЧЕННЯ ЗМІНЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ РОЛЕЙ У РОЗВИТКУ СЦЕНАРІЮ ДОПИТУ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА)

Павліченко Л. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджено вплив змінення комунікативних ролей і їх взаємного підлаштування до змістовних і формально-структурних характеристик допиту. Особливу увагу приділено аналізу преференційних і непреференційних ролей інтерактантів.

Ключові слова: комунікативна роль, статусно-категорійні ролі, оперативні ролі, преференційна роль, змінення ролей.

Павличенко Л. В. Значение изменения коммуникативных ролей в развитии сценария допроса. В статье рассматривается влияние изменения коммуникативных ролей и взаимного подстраивания на содержательные и формально-структурные характеристики допроса. Особое внимание уделяется анализу преференциальных и непреференциальных ролей интерактантов.

Ключевые слова: коммуникативная роль, статусно-категориальные роли, оперативные роли, преференциальная роль, изменение ролей.

Pavlichenko L. V. The importance of communicative roles' change in the development of interrogation scenario. The article deals with the impact of communicative roles' change and their mutual customization on the contents and formal-structural characteristics of interrogation. The communicative roles of the investigator and the interrogator form correlations that determine the scenarios of the communicative-role behaviour of interlocutors during the interrogation. Paired status-categorical roles correlate with prototype patterns of sequences that structure the communicative situation of interrogation. One and the same status-categorical role can initiate different paired roles which causes different ways of interrogation scenarios development. The rejection by interlocutor the "normative" role scenario initiated by the first member of the role pair and the offering of a new role leads to the correction of both role variants because mutual adjustment under the counter role is a condition for the continuation of interaction. Special attention is drawn to preferential and non-preferential roles of interlocutors. Any preference for questioning tasks (or for solving local intermediate goals) is supported and encouraged while the non-preferential role of the interlocutor induces the investigator or interrogator to correct the conversation in order to achieve the desired (preferential) speech reaction. It is logical to assume that status-categorical role pairs correlate with strategies and operational ones—with tactics of discourse and changing of tactics leads to changes in operational roles.

Key words: communicative role, counter role, paired roles, status-categorical roles, operative roles, preferential roles, non-preferential roles, interlocutors, roles change, role variants, interrogation scenarios, mutual customization of roles.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Незважаючи на значний інтерес дослідників до вивчення особливостей функціонування мови у правничій сфері, питання рольової диференціації учасників інституційного дискурсу, де ролі диференційовані відповідно до специфічних цілей дискурсу, на сьогодні не має у лінгвістиці належного тлумачення, що обумовлює актуальність пропонованої розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що розгляду комунікативних ролей як інтерактивного феномену з погляду їх релевантності і преференційності для змістовно-формальних характеристик діалогу, впливу локальних інтеракцій на набуття, програвання і змінення ролей присвячені лише деякі праці в сучасній вітчизняній германістиці [4–8].

Формулювання мети і завдань статті. Метою статті є аналіз змінення комунікативних ролей інтерактантів в інституційному дискурсі допиту.

Завдання полягає в дослідженні регулярності цього змінення, що дає змогу передбачати і прогнозувати хід інтеракції, впливати на її успішний перебіг.

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на особливості дискурсу досудового слідства як інституційного виду спілкування і з урахуванням основних результатів вивчення комунікативних ролей в сучасній лінгвістиці ми вивчаємо комунікативну роль як основну категорію дискурсивної інтеракції та результат дії дискурсивних факторів інституційного і локального характеру. З одного боку, на рольову диференціацію комунікантів впливають інституційні обмеження (це стосується змістовно-тематичного складника допиту як усталеного дискурсивного зразка із субординаційними відношеннями між учасниками діалогу та відповідними сценаріями комунікативно-рольової поведінки). З іншого боку, набуття або нав'язування ролі залежить від перебігу розмови, локальної стратегії і тактики інтерактантів.

Відповідно до принципів упорядкованості, регламентованості й релевантності діалогічного мовлення (їх висвітлення є основним фокусом конверсаційно-аналітичних досліджень) [10–13, 15], комунікативні ролі слідчого і допитуваного утворюють корелятивні зв'язки, що визначають сценарії комунікативно-рольової поведінки інтерактантів протягом допиту.

Парні статусно-категорійні ролі корелюють з прототипними моделями секвенцій, що структурують комунікативну ситуацію допиту. Серію запитань / директивів-реквестивів слідчого фокусовано на виявленні місця, часу, способу і наслідків скоєння злочину, встановленні мотивів і міри відповідальності винного, пом'якшувальних і обтяжуючих обставин.

Як засвідчив аналіз матеріалу, найпоширенішими є комбінації таких зустрічних (парних) ролей слідчого і допитуваного: а) «дізнавач (позитивно налаштований)» / «захисник прав допитуваного» / «неупереджений» (захисник закону / той, хто чітко дотримується процедурних вимог) < > «той, хто співпрацює зі слідством» / «той, хто дає правдиві свідчення»; б) «дізнавач (негативно налаштований)» / «викривач неправдивих свідчень» / «звинувачувач» / «неупереджений» (захисник закону / той, хто чітко дотримується процедурних вимог) < > «той, хто перешкоджає слідству / дає неправдиві свідчення / ігнорантний» / «готовий торгуватися / йти на поступки». Вибір статусно-категорійної ролі допитуваного залежить при цьому від різних чинників – передусім від його процесуального статусу як свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого; а також від тяжкості злочину або вини.

Преференційними для ролі «дізнавач» і такими, що зумовлюють оптимальний варіант сценарію допиту, є статусно-категорійні ролі «той, хто співпрацює зі слідством» / «той, хто дає правдиві свідчення». За умови узгодженості стратегічних програм комунікантів в ситуації комунікативного співробітництва такі оперативні варіанти ролі «дізнавач» (і гомогенної їй ролі «захисник прав допитуваного»), як «щирий», «тактовний», «витриманий», «коректний», «зацікавлений в особі допитуваного», «доброзичливий», «той, хто довіряє допитуваному», «той, хто прагне допомогти», ініціюють з боку допитуваного зустрічні оперативні варіанти «щирий / правдивий», «зацікавлений у розв'язанні справи», «укладач угоди», «готовий змінити свідчення».

Непреференційною для ролі «дізнавач» і такою, що ускладнює сценарій розвитку допиту й може призвести до комунікативного конфлікту між сторонами допиту, є така статусно-категорійна роль допитуваного, як «той, хто перешкоджає слідству / дає неправдиві свідчення». Поява цієї ролі ініціює зустрічні статусно-категорійні ролі слідчого «викривач неправдивих свідчень», «звинувачувач», що впроваджуються локальними оперативними варіантами «аналітик / проникливий», «психолог / маніпулятор», «той, хто підозрює допитуваного в нещирості / наданні неправдивих свідчень», «авторитарний», «такий, що втрачає самоконтроль». Ці ролі спрямовані на викриття неправдивих показань або ухилення від дачі показань, аналіз мотивів такої комунікативної поведінки і на провокування допитуваного до визнання.

Своєю чергою, зазначені оперативні ролі слідчого ініціюють зустрічні рольові позиції допитуваного, які створюють псевдомодель події або її деталей, стверджують і перебільшують «незнання» обставин справи, або є форматом конфліктної комунікативної поведінки і відмови від дачі показань. Серед таких оперативних рольових пар найпоширенішими є ролі «викривач / проникливий», «укладач угоди», «слідчий», «жертва обставин», «той, хто ухиляється від відповіді» або «виверткий» (у форматі реалізації статусно-категорійних ролей «той, хто перешкоджає слідству / дає неправдиві свідчення», «ігнорантний»).

Найпоширеніші пари статусно-категорійних ролей слідчого і допитуваного представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

**Статусно-категорійні ролі
 слідчого і допитуваного**

Парні статусно-категорійні ролі	Відсоткове співвідношення
«дізнавач» (позитивно налаштований) < > «той, хто співпрацює зі слідством / дає правдиві свідчення»	30
«дізнавач» (негативно налаштований) < > «той, хто перешкоджає слідству / дає неправдиві свідчення» / «ігнорантний»	22
Дізнавач < > «готовий торгуватися / йти на поступки»	2
«викривач неправдивих свідчень» < > «той, хто співпрацює зі слідством / дає правдиві свідчення»	4
«викривач неправдивих свідчень» < > «готовий торгуватися / йти на поступки»,	7
«викривач неправдивих свідчень» < > «ігнорантний»	12
«звинувачувач» < > «той, хто перешкоджає слідству / дає неправдиві свідчення»	4
«звинувачувач» < > «ігнорантний»	4
«звинувачувач» < > «той, хто співпрацює зі слідством / дає правдиві свідчення»	4
«звинувачувач» < > «готовий торгуватися / йти на поступки»	6
«захисник прав допитуваного» < > «той, хто співпрацює зі слідством / дає правдиві свідчення»	6
«неупереджений» < > «той, хто співпрацює зі слідством / дає правдиві свідчення»	3

Отже, та сама статусно-категорійна роль здатна ініціювати різні парні ролі, що зумовлює відмінні сценарії розвитку допиту. До того ж важливо зазначити, що відхилення співрозмовника від «нормативного» рольового сценарію, ініційованого першим членом рольової пари, й пропонування нової ролі зумовлює корегування обох рольових варіантів, оскільки взаємне підлаштування під зустрічні ролі є умовою продовження інтеракції.

"Ms. Cutty, did you happen to know Lisa?"

No.

Never met her...no association?

No, I just came down here a few months ago.

Let me ask you one more thing that just popped... popped into my mind. When you first met Lisa, were you introduced or was it a chance meeting?

Uh...it was a chance meeting" (1)

Так, у першій секвенції наведеного фрагмента роль «дізнавач» кореспондує ролі «той, хто дає неправдиві свідчення». У другій секвенції діалогу статусно-категорійні ролі залишаються незмінними, реалізуючись в оперативних рольових позиціях слідчого («той, хто підозрює допитуваного в нещирості / наданні неправдивих свідчень») і допитуваного («виверткий»). Проте далі відбувається несподівана зміна ролі «дізнавача» на роль «викривача неправдивих свідчень», що реалізується через оперативну роль «психолог / маніпулятор». Маніпуляції досягають через порушення максими якості (правдивості / щирості) інформації: слідчий використовує ідіоматичний вислів «popped into my mind» зі значенням випадковості, несподіваності, підсилюючи сему випадковості прислівником «just» для опису дії, що відбулася «щойно зараз». Водночас запитання, якому передувє ідіома, показує, що подальший запит інформації є стратегічно продуманим мовленнєвим ходом, а ніяк не випадковою думкою. Про це свідчить і психологічна пауза як засіб емоційного впливу на допитуваного з метою зосередження його уваги на важливості змісту наступного мовленнєвого ходу.

Іншим підтвердженням маніпулятивного характеру ролі слідчого є залучення пресупозиції про існування самого факту зустрічі: «When you first met Lisa, were you introduced or was it a chance meeting?» Такий смисл імплікований у підрядному реченні, тобто є немаркованою частиною висловлення – на відміну від альтернативних запитань, на яких експліцитно сфокусовано увагу мовця («were you introduced or was it a chance meeting?»). За рахунок пресупозицій імплікований смисл про «зустрічання допитуваного з Лізою» (він від цього категорично відмовлявся у своїх попередніх свідченнях) постульовано як «встановлений факт», передумова істинності повідомлення.

Отже, роль «психолог / маніпулятор» з відповідними прагматичними засобами спричинює замінення первинної ролі допитуваного «той, хто дає неправдиві свідчення» на преференційний рольовий варіант «той, хто співпрацює зі слідством», що утворює нову зустрічну роль у парі «викривач неправдивих свідчень» < > «той, хто співпрацює зі слідством». Поява преференційної для слідчого ролі

кардинально змінює перебіг допиту відповідно до його основної інституційної мети – розкриття злочину та виявлення осіб, винних у його вчиненні.

Змінення оперативних ролей є механізмом розв'язання локальних інтеракційних завдань і корелює з комунікативними тактиками учасників дискурсу допиту. Якщо конгруентність статусно-категорійних ролей та їх зміна в дискурсі є регулярною (див. табл. 1) і віддзеркалює інституційно унормовані стратегії перебігу допиту, то комбінації оперативних ролей зазвичай є випадковими, тобто такими, що припускають можливість вибору різних парних варіантів з обмеженої кількості зазначених ролей.

Зокрема, одночасно з такими передбаченими зустрічними ролями (преференційними і непреференційними), як «аналітик / проникливий» < «жертва обставин», «аналітик / проникливий» < «той, хто ухиляється від відповіді», «психолог / маніпулятор» < «укладач угоди», «той, хто підозрює допитуваного в наданні неправдивих свідчень» < «жертва обставин», «той, хто довіряє допитуваному» < «щирий / правдивий» тощо, виявлені такі «непередбачені» рольові пари, як «аналітик / проникливий» (роль слідчого) < «викривач-проникливий» (роль допитуваного), «слідчий» (роль допитуваного) < «той, хто чітко дотримується процедурних вимог» (роль слідчого), «психолог-маніпулятор» (роль слідчого) < «викривач-проникливий» (роль допитуваного). Зазначені ролі є непередбаченими для слідчого і для перебігу допиту, оскільки марковані інверсією інституційних статусів слідчого (як суб'єкта, наділеного інституційною владою) і допитуваного (як субординаційного суб'єкта).

"Beels: Would you be willing to talk about any trips abroad, at any time during your life?"

Smith: Not at this stage I wouldn't, no, because I think you are going to build some case on I'm travelling around the world, selling secrets or something, I don't understand the course of that question" (2)

Так, у наведеному фрагменті діалогу підкреслено дистанційний запит інформації за допомогою формули негативної ввічливості («Would you be willing to»), яка демонструє відсутність загрози допитуваному (як мітігації комунікативного тиску на нього), відволікаючи його від реальної загрози надання «небезпечних» для нього свідчень, виявляє роль слідчого «психолог-маніпулятор». Серед лінгвістичних засобів маніпуляції у наведеному прикладі слід також визначити дворазове використання неозначеного займенника («any trips (...), at any time») у поєднанні з «розмитим» часовим дейксісом («at any time during your life»), щоб за допомогою номінативних одиниць з широкою референційною семантикою замаскувати наявність зв'язку між фактом подорожей допитуваного і обставинами інкримінованого йому злочину.

Як показав аналіз матеріалу, у випадку розпізнання допитуваним маніпулятивного характеру ролі слідчого й програвання ним відповідно зустрічної ролі «викривач-проникливий» типовим напрямом розвитку ДДС є реакція «захисту» з боку слідчого, яку реалізовано або ігноруванням інверсивної ролі

допитуваного, або використанням свого інституційного статусу і програвання ролі «той, хто чітко дотримується процедурних вимог»:

"Smith: The implications here, are that you are not giving me the information which you are obviously basing this on, and any answers I give are bound to be perhaps misconstrued later on.

MacLeod: The reason you have your solicitor here is to safeguard any misconception that might be put on anything that you say ..." (2)

Захисну рольову реакцію представник інституту застосовує і під час програвання допитуваним іншої інверсійної (з порушенням вертикальних зв'язків) ролі, а саме оперативної ролі «слідчого». Зазвичай, слідчий ігнорує таку зустрічну роль, не розвиває сценарію допиту, а наполягає на своєму ексклюзивному праві на певну статусно-категорійну або оперативну роль, на яку «посягає» співрозмовник, що спричинює вставну секвенцію, коли представлено не другу пару секвенцій, а перефразовану першу пару).

"Smith: (...) I mean, who is George? Is he one of your men? Is he?

Police Officer: I will ask you questions.

Smith: Why don't you answer my questions?

Police Officer: I ask questions here, Mr. Smith" (2)

Так, у наведеному вище фрагменті інверсія інституційно унормованих ролей, що полягає у спробі допитуваного перехопити право комунікативної ініціативи і самому ставити запитання, наштовхується на ігнорування слідчим запропонованої зустрічної ролі «слідчого» і продукування вставного мовленнєвого ходу.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Незважаючи на те, що змінення оперативних ролей є більш спонтанним, ніж змінення статусно-категорійних ролей, воно також має певні регулярності. Ці регулярності насамперед полягають у тому, що будь-яка преференційна для завдань допиту (або для розв'язання локальних проміжних цілей) роль є підтримуваною і заохочуваною, тоді як непреференційна роль співрозмовника спонукає слідчого або допитуваного до корегування розмови з метою досягти бажаної (преференційної) мовленнєвої реакції. Це, своєю чергою, приводить до корегування і власного рольового варіанта, підлаштованого під зустрічну роль. Отже, змінення ролей безпосередньо впливає на змістовні і формально-структурні характеристики допиту.

З огляду на зазначене вище логічно припустити, що статусно-категорійні рольові пари корелюють зі стратегіями, а оперативні – із тактиками дискурсу, і змінення тактик зумовлює змінення оперативних ролей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – [2-ге вид. доп.]. – К. : Видавничий центр «Академія», 2009. – 376 с.
2. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики : [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 281 с.
3. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации: Лингвистика. Теория коммуникации. Английский язык / А. Д. Белова, А. И. Чередниченко (отв. ред.). – 2 изд., перераб. и доп. – К. : Киевский национальный ун-т им. Тараса Шевченко, 2003. – 304 с.
4. Карасик В. И. Язык социального статуса: Социолингвистический аспект. Прагмалингвистический аспект. Лингвистический аспект. – М. : Гнозис, 2002. Print.
5. Кравченко Н. К. Interactive properties of international legal discourse / Н. К. Кравченко // Дискурс у комунікаційних системах : [зб. наук. статей]. – К. : КиМУ, 2004. – С. 72–81.
6. Кравченко Н. К. Об интегративном подходе к классификации коммуникативных субъектов (к постановке проблемы) / Н. К. Кравченко // Діалог : Медіа-студії : [зб. наук. праць]. – Одеса : Астропринт, 2010. – Вип. 11. – С. 138–149.
7. Лавриненко И. Н. Мена коммуникативных ролей как операциональная метадискурсивная категория / И. Н. Лавриненко // Вісник Харківського нац. ун-та імені В. Н. Каразіна. – 2012. – № 1023. – С. 47–51.
8. Шевченко И. С. Метадискурсивные категории диалогического дискурса / И. С. Шевченко // Функциональная лингвистика : [сб. науч. работ] / Крымский республиканский институт последипломного педагогического образования; науч. ред. А. Н. Рудяков. – Симферополь, 2011. – № 2. – Т. 2. – С. 292–294.
9. Fairclough N. Analysing Discourse / Norman Fairclough. – London : Routledge, 2004. – 270 p.
10. Heritage J. Conversational analysis and institutional talk / John Heritage // Qualitative Research: Theory, Method and Practice / [ed. D. Silverman]. – London : Sage, 1998. – P. 161–182.
11. Heritage J. C. Conversation analysis and institutional talk: analysing data / J. C. Heritage // Quantitative research : theory, method and practice / D. Silverman. – London : Sage, 1997. – P. 161–182.
12. Hester S. Membership categorization analysis : an introduction / S. Hester, P. Eglin // Culture in action : studies in membership categorization analysis. – Washington, D.C. : University press of America, 1997. – P. 1–24.
13. Sacks H. A Simplest systematics for the organisation of turn-taking for conversation / Harvey Sacks, Emanuel A. Schegloff, Gail Jefferson // Language. – 1974. – № 50. – P. 696–735.
14. Sacks H. Two preferences in the organization of reference to persons in conversation and their interaction / Harvey Sacks, Emanuel A. Schegloff // Everyday language : studies in ethnomethodology. – NY : Irvington Press, 1979. – P. 15–21.
15. Sacks H. 'On the Preferences for Agreement and Contiguity in Sequences in Conversation' / Harvey Sacks // G. Button and J. R. E. Lee (eds). Talk and Social Organization. – Philadelphia, PA: Multilingual Matters, 1987. – P. 54–69.
16. Sacks H. Lectures on conversation. 2 vols. / Harvey Sacks, Emanuel A. Schegloff. – Oxford : Basil Blackwell, 1992.
17. Schegloff E. A. Discourse, Pragmatics, Conversation, Analysis / Emanuel A. Schegloff // Discourse Studies. – 1999. – № 1 : 4. – P. 405–435.
18. Schegloff E. A. 'The Preference for Self-correction in the Organization of Repair in Conversation' / Emanuel A. Schegloff, Gail Jefferson and Harvey Sacks // Language. – 1977. – № 53. – P. 361–382.

19. Swan D. Positioning as a means of understanding the narrative construction of self: A story of lesbian escorting / D. Swan, C. Linehan // Narrative Inquiry. – 2001. – № 10 (2). – P. 403–427.
20. Van Dijk T. A. Discourse and Context. A Sociocognitive Approach / T. A. Van Dijk. – New York : Cambridge University Press, 2008. – 267 p.
21. Wetherell M. Positioning and interpretative repertoires: Conversation analysis and post-structuralism in dialogue / Margeret Wetherell // Discourse and Society. – 1998. – Vol. 9. – P. 387–412.
22. Wodak R. A new agenda in (Critical) Discourse Analysis. Theory, methodology and interdisciplinarity / Ruth Wodak, Paul Chilton. – Philadelphia, PA: John Benjamins Publishing Company, 2005. – 320 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. <http://www.lisafiles.com/police/interviews/219.html>.
2. <http://Cryptome.org/smith-inter.zip>.